

Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi
Journal of History Culture And Art Research

E-ISSN: 2147-0626 CİLT/VOLUME: 14 • SAYI/İSSUE 1 • (HAZİRAN/JUNE): 101-114

OSMANLI HASSA OCAĞINDA MİMARLIK / MÜHENDİSLİK EĞİTİMİ VE EĞİTİMDEKİ DEĞİŞİMLER

Architecture/Engineering Education in Ottoman Hassa Guild and Changes in Education

Atanur Kaya

Bağımsız Araştırmacı Dr., Mimar Sinan Üniversitesi, Sanat Tarihi Bölümü, Türk İslam Sanatları
Ana Bilim Dalı İstanbul, Türkiye

Independent researcher PhD, Mimar Sinan Fine Arts University, Department of Art History,
Division of Turkish-Islamic Arts, Istanbul, Türkiye

kayamer1453@gmail.com

 0000-0001-5734-8292

Makale Bilgisi/Article Information

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 20.05.2025

Kabul Tarihi / Accepted: 10.06.2025

Yayın Tarihi / Published: 30.06.2025

Atıf: Kaya, Atanur. “Osmanlı Hassa Ocağında Mimarlık / Mühendislik Eğitimi ve Eğitimdeki Değişimler”.
Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi (TAKSAD) 14/1 (Haziran 2025), 101-114.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15747252>

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi/This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Yayıncı/Publisher: Karabuk University • <https://dergipark.org.tr/tr/pub/taksad>

OSMANLI HASSA OCAĞINDA MİMARLIK / MÜHENDİSLİK EĞİTİMİ VE EĞİTİMDEKİ DEĞİŞİMLER

Öz:

Osmanlı mimarisinde Hassa Ocağı, imparatorluğun merkezi mimarlık ve mühendislik kuruluşu olarak bilinmektedir. Bu ocak sultan ve yüksek memurlar tarafından yaptırılan kamu yapılarının tasarımı, ölçümü, inşası ve bakımından sorumludur. Osmanlı İmparatorluğu'nda 16. yüzyılda başlayan mimarlık ve mühendislik eğitimi, sonraki yüzyıllarda büyük bir gelişme göstermiştir. Hassa Ocağı'nın en önemli mimarı olan Mimar Sinan, 1538 yılında bu ocağın başına geçti ve kuruma altın çağını yaşatmıştır. Mimar Sinan'ın baş mimarlığı döneminde yetiştirdiği öğrenciler ve onların yetiştirdiği öğrencilerle, anıtsal bir mimari miras yaratılmıştır. Hiçbir yapı mimarından ayrı düşünülmemeyeceği gibi, mimar da içinde bulunduğu toplumdan ayrı düşünülemez. Bunun nedeni mimarın bir medeniyetin ve ortak bir düşüncenin ürünü olmasıdır. Mimarın inançları, yaşam tarzı ve algı derinliği ya da yaklaşımı sanat ve mimarlık anlayışında farklılıklara yol açabilir. Bu durum ise medeniyet birikiminde gerileme ve sapma meydana getirebilir.

İmparatorlukta mimarlık ve mühendislik dersleri hem sarayda hem de belirli kurumlar bünyesinde yürütülmüştür. Eğitim sistemi ise usta-çırak ilişkisindedir. Mimarlık alanında geometri ve sanat derslerinin yanı sıra uygulamalı inşaat eğitimi verilirken, mühendislik alanında matematik, geometri ve coğrafya öğretilmiştir. Bu çalışmada Hassa Mimarlar Ocağı'nın kuruluş aşaması, mimarları, çırak ve kalfa ilişkileri ve mimarlar ocağının eğitim aşamaları değerlendirilmiştir. Ayrıca imparatorluğun içinde bulunduğu siyasi ve ekonomik sorunların Hassa Mimarlar Ocağı'nı ve burada uygulanan eğitimi nasıl etkilediği araştırılmıştır. Son olarak, Hassa Mimarlar Ocağı ve bağlı kurumların statülerinde zaman içinde meydana gelen değişiklikler de ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Mimarlık, Mühendislik, Hassa, Eğitim

ARCHITECTURE/ENGINEERING EDUCATION IN OTTOMAN HASSA GÜİLD AND CHANGES IN EDUCATION

Abstract:

In Ottoman architecture, the Hassa Guild is known as the empire's central architecture and engineering institution. This institution was responsible for the design, measurement, construction, and maintenance of public buildings commissioned by the sultan and high-ranking officials. Architecture and engineering education, which began in the Ottoman Empire in the 16th century, underwent significant development in the following centuries. Mimar Sinan, the most important architect of the Hassa Guild, took over the institution in 1538 and ushered in its golden age. During Mimar Sinan's tenure as chief architect, he trained students who, in turn, trained their own students, creating a monumental architectural legacy. Just as no building can be separated from its architect, neither can an architect be separated from the society in which they live. This is because architects are the product of a civilization and a shared ideology. An architect's beliefs, lifestyle, and depth of perception or approach can lead to differences in their understanding of art and architecture. In such cases, this can cause a decline and deviation in the civilization's cultural heritage. In the empire, architecture and engineering courses were conducted both in the palace and within certain institutions. The education system was based on the master-apprentice relationship. In addition to geometry and art courses in the field of architecture, practical construction training was provided, while mathematics, geometry, and geography were taught in the field of engineering. This study evaluates the establishment phase of the Hassa Architects' Guild, its architects, apprentice and journeyman relationships, and the educational stages of the architects' guild. Additionally, the study investigates how the political and economic problems faced by the empire affected the Hassa Architects' Guild and the education provided there. Finally, the study examines the changes that occurred over time in the official status of the Hassa Architects' Guild and its affiliated institutions.

Key Words: Ottoman, Architecture, Engineering, Hassa, Education

Giriş

Osmanlı toplumunun geleneksel yapısı içinde mimarların eğitimi için özel olarak tasarlanmış bir eğitim programı bulunmamaktaydı ancak mesleki becerileri ya Hassa Mimarları Ocağı'nda istihdam edilerek ya da bu kurum tarafından verilen bir ruhsatla sağlanmıştır. Hassa Mimarlar Ocağı birçok açıdan mimarlık pratiği için bir okul gibi çalışıyordu. Böylesine disiplinli ve çok yönlü eğitim ocağının, uygulamalı bir sınavla kazanılması gerekli görülmüştür. Bu ocakta mimarları, tecrübeleri açısından halife (kalfa), üstad (usta) ve mülazım (asistan, çıрак) olmak üzere üç ana gruba ayırmak mümkündür¹. Anadolu Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde, zanaatkârlar, meslekleriyle ilgili bir Ehl-i Hiref Teşkilatı'na bağlı olmuştur. Bu teşkilatlar, sanat ve zanaatkârlık çalışmalarını denetleyen bir sivil toplum örgütü konumundadır².

Hassa (İmparatorluk) Mimarlar Ocağı'na ya askeri eğitim yoluyla ya da Saray Okulu (Enderun-u Hümayun) aracılığıyla girilebilirdi. Geleneksel olarak, özel bir Acemi Oğlanları Ocağı'nda eğitim gören gayrimüslim acemi erler, eğitimlerinin bir parçası olarak inşaat ve gemi yapımına katılmışlardır. Dolayısıyla, ordu mensubu (Yeniçeri) olduklarında, köprü veya istihkâm gibi askeri yapılar inşa etmek için gerekli becerilerle donatılmışlardır. Hassa Mimarlar Ocağı'nın en önemli mimarbaşısı Sinan'ın geçmişiyle, ilk askeri eğitimi sırasında bazı inşaat ve onarım işleriyle uğraştığı açıktır. Bu olgu, askeri fethin siyasi gücün sembolü olduğu ve mimarlığın mühendislikten ayrı tutulmadığı dönemin tipik bir özelliğidir.

1. Hassa Mimarlar Ocağı ve Yapısı

Osmanlı devlet teşkilâtında "Hassa" kelimesi, padişah ve saraya özgü ifade olarak kullanılmıştır. Bu ifade İngilizcede "Royal" kelimesiyle, aynı manaya gelmektedir. "Hassa alayı", "Hazine-i hassa" gibi ifadelerden de doğrudan hanedanlığı kastetmektedir³. Mimar; imar eden, *ûmran* kıldırır. İmar eden ifadesinin karşılığı "Harâb" kılan manasındadır.

İstanbul'un fethinden sonra, 16. yüzyılda kurulduğu bilinen Hassa Mimarlar Ocağı'nın kayıtlarda geçen ilk baş mimarı, Mimar Alaeddin'dir. 1527'de mimarbaşı olan Alaeddin, 1537'deki vefatına kadar mimarbaşı olarak görev yapmıştır. 1537-38 arasında ise, Mimar Sinan "*Ser Mimar-ı Hassa*" ünvanı ile göreve başlamıştır. Baş mimarlar kayıtlarda kendilerinden; "El-fakiru'l-Hakir Ser Mimar-ı Hassa"⁴ ifadesiyle bahsetmişlerdir. Ahmet Refik Altınay'ın "Türk Mimarları" isimli kitabında, Hassa Mimarlar Ocağı'ndaki mimarlardan bazılarının ismi geçmektedir. Örneğin Mimar Sinan 1537- 1587; Mimar Mehmet Ağa 1603-?; Mimar Kasım Ağa 1640-1644; Mimar Mehmet Tahir Ağa 1764-? gibi isimlerden bahsetmek önemli olacaktır⁵.

Hassa Mimarlar Ocağına dair bilgiler Osmanlı Arşivleri, Topkapı Sarayı Arşivi, Mühimme Defterleri; ayrıca Cafer Çelebi'nin müellifi olduğu Risale-i Mimariyye isimli eserde yer almaktadır. Bu alanda açıklayıcı bilgiler veren ilk önemli kaynak, 1873 yılında yazılmış olan Usûl-i Mi'mari-i Osmânî'dir. Bu ocakta aynı zamanda birçok gayrimüslim mimar yer almıştır. 1525-1530 tarihlerinde ocak mensupları içinde hiçbir gayrimüslim ismi geçmemesine rağmen, 1582'de seferde görevlendirilen 17 mimardan 9'u gayrimüslimdi ve 17. yüzyıl ikinci yarısında, yabancı mimar oranının %40' a kadar ulaştığı bilinmektedir⁶.

¹ Abdülkadir Dündar, *Osmanlı Mimarisinde Hassa Mimarları*, (İstanbul: Dini Araştırmalar, Cilt 2, Sayı 5, 1999), 161.

² Abdülkadir Dündar, *Osmanlı Mimarisinde Hassa Mimarları*, (İstanbul: Dini Araştırmalar, Cilt 2, Sayı 5, 1999), 169.

³ Fatma Afyoncu, XVII. Yüzyıl Hassa Mimarlar Ocağı: Arşiv Belgelerine Göre, (İstanbul: Marmara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 1998), 9.

⁴ Coşkun Yılmaz, *Büyük Usta Mimar Sinan*, (İstanbul: Turing 2015), Takdim Bölümü

⁵ Ahmet Refik Altınay, *Türk Mimarları*, (İstanbul: Sander Yayınları 1977), 101-103.

⁶ Şerafettin Turan, Osmanlı Teşkilatında Hassa Mimarları (Ankara: Tarih Araştırmaları Dergisi, Cilt 1 Sayı 1, 1963), 159-161

Osmanlı İmparatorluğu'nda mimarlar, devşirilen acemi oğlanların Hassa Mimarlar Ocağı'nda eğitime tabi tutulmasıyla yetiştirilmiştir. Kısacası mimari eğitim ve üretim, sarayın birun kısmındaki örgütlenme bünyesinde gelişim göstermiştir⁷. Arapça'da zirâ-ı mi'mârî ifadesiyle bilinen ölçü birimi, Osmanlı Mimarisinde, Mimar Arşını olarak kullanılmıştır. 1 parmak =3,1 cm olarak, 1 ayak (kadem) uzunluğu ise 36,5cm olarak belirlenmiştir. Buna göre Osmanlı Mimarisinde Mimar Arşını 73,5cm olarak belirlenmiştir. Sultan III. Selim döneminde standart bir ölçü düzeni koyularak, abanoz ağacından bir Mimar Arşını oluşturularak, Mühendishane-i Berrî- Hümayun'a teslim edilmiştir⁸.

1.1. Hassa Mimarlarının Görev ve Yetkileri

Hassa Mimarlar Ocağının öncelikli görevi, hükümdarın yaptıracığı yapıları ve hükümdarın saraylarındaki inşaat işlerini takip etmektir. Ayrıca masrafları devlet hazinesinden karşılanacak olan her türlü onarım işlerinin başında bulunmaktır⁹. Bunun yanı sıra; projelerin keşif bedellerini hesaplamak ve kabul edildikten sonra, çalışmaları bunlara göre yürütmektir. Hassa mimarlarının inşa edecekleri eserler için önceden bir resim hazırladıkları ve bu yöntemle çalıştıkları bilinmektedir. Mimarların bu projeleri yürütürken, aynı zamanda manzara (*model veya menâzır*) çalışmaları ve arşivlerdeki belgelerden yararlandıkları da anlaşılmaktadır¹⁰. Mimarbaşı veya hassa mimarlarından birisi tarafından hazırlanan çalışmalar, padişahın onayı alındıktan sonra Divân-ı Hümayûn'da incelenir ve uygun görüldüğü bir hükümle Ser-Mi'mârân-ı Hassa'ya bildirilirdi.

Saraya bağlı olan Hassa Mimarlar Ocağı'nın, üst yetkili sıfatına sahip baş mimarı, en üst idari ve eğitici olarak, işleyişten sorumlu kimsedir. Saray bünyesindeki ocakta hizmette bulunan mimarbaşılardan, hazineden aldıkları ulûfelerinin dışında, daha başka gelirlerinin de olduğu bilinmektedir. Mîrîye (*Devlet*) veya evkafa ait binaların inşa ve tamirlerinden Harc-ı Mi'mârî tanımıyla para aldıkları gibi, İstanbul'daki dükkânlardan ve "mîlel-i selâse" ye; yâni Rumlara, Ermenilere ve Yahudilere ait evlerden rûsûm olarak belirli bir aidat aldıkları anlatılmaktadır¹¹. Osmanlı'da mimar halifeleri, bir yapının inşasında ve tasarımında da görev alabiliyordu. Mimarlık Ocağı'nın yapılanmasında, mimar halifesi aynı zamanda bir mühendis potansiyelinde yetiştirilmiştir. Örneğin günümüzde kaldırım ve alan düzenlemesinin sorumluluğu çevre mühendislerinin kontrolündeysen, Osmanlı mimarisinde hem bir külliye hem de külliye'nin çevre düzenlemeleri de mimar ve mimar halifelerinin sorumluluğundadır¹². Mimar halifelerinin her meslekte olduğu gibi, sorumlusu olduğu kişiyle arasındaki ilişki, usta-çırak (Âla-Edna) ölçüsündeydi. Bir mimar halifesi, asli eğitiminin dışında bir külliye'nin inşasına tam manâsıyla hakîm olabilmesi için, meremmetçilik (tamirat ustası), sedefkârlık, eğitimi de almak zorundaydı. Örneğin Mimar Kasım Ağa'nın meremmetçi ustasının yanında eğitim gördüğü, Mehmet Ağa'nın Sultan Süleyman'ın türbesinde bahçe bekçisi olarak ulufe aldığı ve uzun yıllar sedefkârlık eğitimi aldığı bilinmektedir.

⁷ Selçuk Mülayim, "Mimari" Maddesi, (Ankara: TDV İslam Ansiklopedisi Cilt 30, Sayfa 91-95, 2020), 94

⁸ Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umûr-ı Belediyye, Bab II*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu 1922), 417-426.

⁹ Şerafettin Turan, *Osmanlı Teşkilatında Hassa Mimarları* (Ankara: Tarih Araştırmaları Dergisi, Cilt 1, Sayı 1, 1963), 159.

¹⁰ Şerafettin Turan, *Osmanlı Teşkilatında Hassa Mimarları*, (Ankara: Tarih Araştırmaları Dergisi, Cilt 1, Sayı 1, 1963), 163.

¹¹ Şerafettin Turan, *Osmanlı Teşkilatında Hassa Mimarları*, (Ankara: Tarih Araştırmaları Dergisi, Cilt 1, Sayı 1, 1963), 162.

¹² Nurcan Yazıcı Metin, *Osmanlılar'da Mimarlık Eğitimi*, (İstanbul: Prof. Dr. Selçuk Mülayim Armağanı: Sanat Tarihi Araştırmaları Lale Yayıncılık, 2015), 377.

Hassa Mimarlar Ocağı'nda teorik bilginin yanı sıra, en önemli öğretim tekniği pratik bilgidir. Saraya bağlı mimarlık teşkilatı bünyesinde olduğu düşünülen kârhane biriminde uygulamalı eğitimin verildiği bilinmektedir. Ayrıca bugünkü Vefa Senti'nde de bir mimarbaşı kârhanesinin bulunduğu düşünülmektedir¹³. Bu kârhaneler, atölye niteliğinde alanlardır. Risale-i Mimariyye'de geçen Sedefkâriler Kârhanesi'nin varlığı ve bir de idmanhaneden bahsedilmesi, bu düşünceyi kanıtlamaktadır. Selçuklulardaki Nizamiye Medreselerinin devlet adamı ve meslek erbabı yetiştirme geleneğinin, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki yansıması, muhtemelen Enderun Mektebi'dir. Devlet adamının yanı sıra, fenni ilimlerin verildiği ve bu derslere de mimar, mühendis ve sanatçı halifelerinin girdiği bilinmektedir.

Mimarlık öğreniminde, görselliğin ve algılamamanın ne derece önemli olduğunu kanıtlayan Sinan, ustasından dülger eğitimi de alarak, birikimini artırmıştı. Buradan da anlaşılacağı gibi bir mimarın aynı zamanda; mühendis, şehir planlamacısı ve dülger (*neccar*) gibi vasıflara sahip olması gereklidir. Hassa mimar halifelerinin yanı sıra; Humbaracılar, Top Arabacıları ve Cebeci Ocağı'ndan devşirme acemi oğlanların da yetenekli kimseler, mimar ve mühendis olarak hizmet vermiş olmaları muhtemeldir. Cafer Çelebi, Risale-i Mimariyye adlı eserinde, mimarlık tekniğine ilişkin belirgin bilgiler vermesinin yanı sıra, Arapça, Farsça ve Türkçe olarak, ilk mimarlık sözlüğü niteliği kazanmaktadır. Sinan'ın su yolu ve köprülerle ilgili çalışmaları hakkında bilgiler içeren ve sarayın arşivinde yer alan İsale Raporu da bu eserin bir parçasıdır.

1556'da sefer mimarı olan Rüstem isimli mimarın vefat etmesi üzerine, mermercilik hizmetinde bulunan Mustafa bin Abdullah'ın atanması, 1657'de Girit seferinde hizmette bulunan dülger (*neccar*) ustası Arslan'ın ulûfeli Hassa mimarlığına alınması gibi örnekler de mimarlık mesleğinin oldukça disiplin gerektiren bir iş olduğunun en belirgin kanıtıdır¹⁴. Ayrıca 1715 Mora Seferi'ne, baş mimarın onayı ile; Haddâd, Neccâr, Sengtraş, Bennâ gibi çeşitli mesleklerden toplamda 440 işçinin katıldığı bilinmektedir¹⁵. Bu meslekteki işçiler, şehir mimarların talimatı altında çalışmışlardır. Farklı alanlarda çalışan inşaat esnafı arasında; nakkâş, lağımçı, burgucu, sıvacı, horasancı, kafesci, kaldırımcı, demirci, camcı, kurşuncu, su, yolcu ve taş kırıcılar olmak üzere toplamda 33 farklı meslek grubu yer almaktaydı. Bu esnaf grupları kendi aralarında üstâd, vasat, şâkird ve kalfa gibi ünvanlara ayrılmıştır¹⁶.

18. yüzyıla gelindiğinde Hassa Mimarlar Ocağı'nın yanı sıra bir de "Mülâzım Ocağı" isimli bir örgütün varlığından bahsedilmektedir¹⁷. Aslında bugünkü tanımlamayla, stajyer pozisyonunda yer alan mülâzımların bu ocaktaki eğitimden sonra, Mimarlar Ocağı'na alındığı bilinmektedir. Hatta 18. yüzyılda Mehmet Raşid Halife'nin vefatı üzerine, boşalan hassa mimarlığına, sadrazamın talimatı ile baş mimar olarak mülâzımlardan Seyid Ahmed Nesib getirilmiştir¹⁸.

2. Eyalet Mimarlığı

¹³ Nurcan Yazıcı Metin, *Osmanlılar'da Mimarlık Eğitimi*, (İstanbul: Selçuk Mülayim Armağanı: Sanat Tarihi Araştırmaları. İstanbul: Lale Yayıncılık, 2015), 367.

¹⁴ Nurcan Yazıcı Metin, *Osmanlılar'da Mimarlık Eğitimi*, (İstanbul: Selçuk Mülayim Armağanı: Sanat Tarihi Araştırmaları. İstanbul: Lale Yayıncılık, 2015), 369.

¹⁵ Cengiz Orhonlu, *Şehir Mimarlar*, (İstanbul: The Journal of Ottoman Studies II, Volume II, Number 2, 1981), 11.

¹⁶ Serkan Erdoğan, *On Sekizinci Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Bina Eminliği*, (İstanbul: Osmanlı Bilimi Araştırmaları, Cilt 25, Sayı 1, 2024), 88.

¹⁷ Şerafettin Turan, *Osmanlı Teşkilatında Hassa Mimarları*, (Ankara: Tarih Araştırmaları Dergisi, Cilt 1, Sayı 1, 1963), 160.

¹⁸ Nurcan Yazıcı Metin, *Osmanlılar'da Mimarlık Eğitimi*, (İstanbul: Selçuk Mülayim Armağanı: Sanat Tarihi Araştırmaları. İstanbul: Lale Yayıncılık, 2015), 369.

Hassa Mimarlık Ocağı'nın, taşra yapılanmasındaki en önemli kolunu, Eyalet Mimarlığı oluşturmaktadır. Eyalet mimarları, bulundukları bölgenin mimarbaşısı olarak bilinmektedir. Eyalet mimarları merkezden atanıyordu ve sorumluluk alanı içerisinde yer alan tüm kale, köprü, yol gibi yapıların inşa ve onarımlarını üstlenmekteydi. Eyalet mimarları, hukuki açıdan kadıya bağlı olup, mimarlık ocağının kontrolünde çalışıyorlardı. Eyalet mimarlarından bazıları ulûfeli, bazıları da tımarlıdır. Sayıları arttığında ise, en yetkili konumdaki mimarın, mimarbaşı olarak anıldığı bilinmektedir¹⁹. Osmanlı mimarlığında, üslûp birlikteliğinin olması önemli olduğu için, eyalet mimarları, Hassa Mimarlar Ocağı'na bağlı olarak çalışmaktadır. Kastamonu-Erzurum-Trabzon-Van-Diyarbakır bu eyaletlerden bir kaçıdır. Osmanlı'da eyalet mimarlığı, imparatorluğun genişlemesi ve farklı coğrafi bölgelere yayılması ile, kültürel etkileşimin ve mimari tarzların bir araya gelmesine imkân sağlamıştır. Eyaletlerdeki mimari tarzlar, o bölgenin coğrafi, kültürel ve dini özelliklerine göre şekillenmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda eyaletlerden sorumlu beylerbeyiler, bölgenin mimari gelişimini ve yapılaşmasını denetlemiştir. Eyalette yapılması planlanan eserin hangi amaç doğrultusunda inşa edildiği, çalışma alanındaki şantiyenin düzen ve disiplini, çalışanların uyması gereken kurallar ve kullanılan malzemenin kalitesi gibi durumlar, Beylerbeyi'nin sorumluluğu alanındadır. Eyaletlerdeki mimari eserler genellikle camiler, medreseler, hanlar, hamamlar, köprüler ve çeşmeler gibi kamu binaları ile saraylar, konaklar ve köşkler gibi özel yapıları içermektedir. Anadolu'daki eyaletlerde genellikle ahşap mimariye daha sık rastlanırken, Rumeli'deki eyaletlerde daha çok taş ve tuğla kullanılmıştır. Bu farklılıklar, bölgenin iklimi, yerel malzemeye ulaşma ve kültürel geçmişine bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Ayrıca imparatorluğun çeşitli eyaletlerindeki mimari eserler, dönemin mimari anlayışını ve ustalığını da yansıtmaktadır. Bazı önemli eyaletlerin mimari eserleri günümüze, kapsamlı restorasyonlar ve periyodik bakımlar ile ulaşmış ve korunmuştur, ancak birçoğu doğal ve beşeri etkenlere bağlı olarak büyük ölçüde zarar görmüştür. Bu eserler, Osmanlı mimarisinin kültürel zenginliği ve çeşitliliğini temsil etmektedir.

3. Mühendishane'de Mimarlık Eğitimi

Osmanlılar ilk olarak askerî daha sonra da sivil alanda eğitim reformları gerçekleştirmiştir. Mühendislik eğitiminde yapılan reformlar, öncelikli tutulmuştur. Osmanlı döneminde modern askerî eğitime tahsis edilmiş ilk kurum, 1775'te Tersane-i Amire'de kurulmuş olan Hendesehanedir. Kurum bu ismi 1781 yılında almıştır²⁰. Ancak 18. Yüzyıl ortalarında *Mühendishane-i Berr-i Hümayun* ismi ile eğitim veren Mühendishanede, 1792 tarihli düzenlemeyle ilk kez "*sanayi-i mimariyeyi ve fenn-i hendesiye-yi tahsil etme*" koşulu getirilmiştir. Böylelikle 1831 yılında kapanan, Hassa Mimarlar Ocağı'ndaki mimar halifeleri, *Mühendishane-i Berr-i Hümayun*'da eğitime devam etmişlerdir. Kale, sur, köprü hatta gemi yapımı gibi çalışmalarda, mimarların görevlendirildiği anlaşılmaktadır. Yine 1792 tarihli düzenleme ile, Berr-i Hümayun'da Kara ve Deniz Mühendishanesi adıyla iki farklı birim açıldı ve kale, sur, köprü gibi mimari unsurların inşa, bakım ve onarımı mühendishanelere devredilmiştir.

Tersane Mühendishanesi de Deniz Mühendishanesine ek olarak 18. yüzyıl sonlarında, Mühendishane-i Bahri ismiyle eğitime başlamıştır. Ayrıca Kırım Hanı Şahin Giray'ın saldırılarına karşı teknik bir savunma oluşturamayan Osmanlı Devleti, I. Abdülhamid'in döneminde Fransa'dan *Joseph Gabriel Monnier, Lafitte Clave, Aubert* gibi askeri uzmanları getirtip, burada eğitim vermelerini istemiştir. 1793 yılında Hasköy'deki Lağımçı ve Humbaracı ocakları içerisinde bir mühendishane binasının inşa edildiği bilinmektedir. Hatta

¹⁹ Tarkan Okçuoğlu, *Osmanlı Mimarisi ve Sanatı*, (İstanbul: AUZEF Kültürel Miras Ön Lisans Ders Programı, 2010), 123.

²⁰ Mehmet Kaya-Fatma Bölükbaş Kaya, *Osmanlı'da Mühendislik Eğitimi*, (Üsküp: Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi, 27-30 Haziran. Ankara: Sageya Yayıncılık, 2019), 71-76.

buraya 1 hoca ve 4 Mülazımın *Mühendishane-i Berri Hümayun* ve *Mühendishane-i Bahr-i Hümayun* kaydının yapıldığı bilinmektedir. Mülazımlardan birinin, daha sonra baş mimar olacak olan İbrahim Kâmi olduğu kayıtlarda geçmektedir. Bu eğitim kadrosunun 1796'da müfredatları belirlenerek eğitime başlandığı bilinmektedir. İbrahim Kâmi III. Selim döneminde 1802-1807 arasında, Hasköy'deki mühendishanenin baş mimarı olarak hizmet vermiştir.

1806'da yapılan yeni düzenlemeyle, Kara Mühendishanesindeki müfredat, 2 farklı program dahilinde sürdürülmüştür. Sınıflardan biri; köprü, kale, tabya inşası ve hendek kazma üzerine teorik ve uygulamalı dersler alacaktı. Kısacası hem mimarlık hem de mühendislik alanında "*sanayi-i mimariyeyi ve fenn-i hendesiyyeyi*" tahsil etmek zorundaydı. 1806 yılından sonra, 4 senelik eğitimin ilk sınıflarında hesap, hendese, hüsn-ü hat, imla, teknik resim, dil dersleri, coğrafya; son iki sınıfta ise mesaha, müstahkem binaların inşası ve modern askeri eğitimler verilmeye başlanmıştır. Daha önce askeri mimariye ilişkin işler, Hassa Mimarlar Ocağı tarafından yapıyordu; ancak Topçu ve istihkam adaylarını yetiştirme amaçlı açılan Kara Mühendishanesi okulunun faaliyete geçmesiyle, askeri mimariye dair işler mühendislik eğitime devredilmiştir. Ayrıca kale ve surların tamir-onarım işleri mimar halifelerinin kontrolünde, mühendis adayları tarafından yapılmıştır.

1801 tarihli kanunname ile, Mühendishanede istenilen verim sağlanamayınca, buradaki 250 kişilik öğrenci sayısı azaltılmıştır. 250 kişilik Humbaracı ve Lağımçı Ocaklarından 60 kişinin ve Hassa Mimarlar Ocağı'ndaki mevcut bütün mimar halifelerinin, mimarlık sanatının "fünun-ı hendese müteferriatından" olması gerekçesiyle, "*sanayi-i mimariyye ve fünun-ı hendesiyyeyi* ilmen ve amelen tahsile say' etmek üzere Mühendishane'ye devamları kararlaştırılmıştır. Sonraki süreçte, mühendislik öğrencilerinin sayısı giderek azalmış ve Kara Mühendishanesindeki 80 kişilik nüfusun çoğunluğu mimar halifeleri olmuştur. Hatt-ı hümayun ile Hendesehaneye bağlanan Mimarlar-ı Hassa mülazımlarının Hendesehâne eğitimine devam etmeleri ve mühendislik çalışmalarını (geometri, matematik) yürütmeleri için ellerine Ruus-ı Hümayun (yetki belgesi) verilmesi emredilmiştir. Bu mülazımların hem talebe olarak eğitime devam etmeleri, hem de Hendeshane'de mimar olarak görevlendirilmeleri istenmiştir. 19. yüzyıl Başında Hassa Mimarlar Ocağı'ndan Hendesehaneye geçiş için yayınlanan bu belge ile 45 mimar-ı hassa mülazımlarının Hendesehaneye'de teknik eğitime alınması ve bu mülazımların isimlerinin Ruus-ı Hümayun Kalemî'ne kaydedilmesi, ruus belgesinin verilmesi, Sultan III. Selim'in emri ile gerçekleşmiştir²¹.

III. Selim döneminde, Hassa Mimarlar Ocağı'nın eğitimde entegre çalışmaları yapabilmesi için 1801 tarihli kanunname ile Hassa baş mimarlığı Kara Mühendishanesi'ne bağlanmıştır. Üstelik öğrenci sorumlusu, baş mimarlık görevini yürüten kişidir. Bu manada baş mimar İbrahim Kâmi, mühendishaneye devam eden mimar halifelerinin de Mühendishane mülazımlarının arasından seçilmesi kararlaştırılmıştır. Ayrıca ocağın mimar halifeleri, Mühendishane'ye hendese talebesi olarak kaydedilmiştir. Hem mimar halifeleri hem de mühendis talebeleri, belli bir eğitimden sonra başarılı oldukları taktirde Hassa Mimarlar Ocağı'na dahil olabileceklerdi. Mühendishane'deki mimar halifelerinin, mühendis mülazımları arasından seçilecek olması, 1801 tarihli bu kanunnamenin, aslında bir karmaşa doğurduğunu görmekteyiz. 1847 yılında Bekir Paşa, Mühendishaneyi Topçu ve Mimar sınıfı olarak ikiye ayırmıştır.

Mühendishane-i Bahr-i Hümayun'da, 18. yüzyılın sonlarına doğru birtakım düzenlemelere gidilmiştir. Özellikle 1793'te gemi yapımı konusunda önemli hizmetler veren birçok yabancı uzman, usta mimar-mühendisler yetiştirmek için burada göreve başlamıştır. Yabancı uzmanların yetiştirdiği öğrenciler, daha sonra Hasköy'de Mühendishane-i Berri-i Hümayun'a geçmiş ve sonrasında yerli mimar-mühendislerin

²¹ Aras Neftçi, 19. Yüzyıl Başında Hassa Mimarlar Ocağı'ndan Hendesehaneye Dönüşüme İlişkin Önemli Bir Belge, (İstanbul: mimar.ist, Dört Aylık Mimarlık Kültürü Dergisi, Yıl 14, Sayı 50, 2014), 48-49.

yetişmesinde etkili bir rol oynamışlardır. Mühendishane hocaları ve mezunları Ebniye İdaresi'nde de görevlendirilmişlerdir. 1845 yılında, taşraya yönelik olarak kurulan imar meclislerinde yol, köprü ve limanların yapım projeleri ile haritaların çıkarılması gibi görevlerde, öncelikli olarak subay ve askeri mühendisler görevlendirilmiştir.

4. Mimarlık Okulu Çalışmaları ve Mimarlık Eğitimi

1644 yılına; yani baş mimarlığa Mustafa Ağa'nın getirilmesine kadar, hassa Mimarlık Ocağı'nda sistemli ve liyakata önem veren bir yapılanma vardı. Hatta baş mimarlık makamı için *kayd-ı hayat* şartının²² geçerli olması, imar ve inşa işlerinin usta isimler tarafından istikrarlı bir şekilde yürütülmesi de bu yapının korunduğunu göstermektedir

19. yüzyıla gelindiğinde, ıslahat girişimlerinde yabancı uzmanların söz sahibi olması, hassa mimarlarının görev alanlarını etkilemiş, istihkâm, kale, yol, köprü ve hatta gemi yapımını üstlenmiş olan Osmanlı mimarının yerini bu yabancı uzmanlar ve mühendishane elemanları almaya başlamıştır. Örneğin, Çanakkale istihkâmlarının düzenlenmesi ve boğaz girişine düşünülen kale inşasında Baron de Tott görevlendirilmiştir²³. Üstelik kalelerin keşfine de mühendishane hocaları ve talebeleri götürülmüştür.

19. yüzyılın ilk yarısında Hassa Mimarlar Ocağı'nın kapatılarak Ebniye-i Hassa Müdürlüğü'nün kurulması, yetişmiş eleman eksikliğini ortaya çıkarmıştır. Mimar ve mühendis kavramı arasındaki bu karmaşa, Osmanlı'nın ıslahat çalışmaları ile ortaya çıkmış ve ancak Sanayi Devrimi'nden sonra, alana yönelik uzmanlaşmalar başlamıştır. İngiltere merkezli bu devrim, demir-çelik sanayisini doğurmuş ve mühendislik kavramı öne çıkmıştır. 19. yüzyılın sonlarına doğru, Ebniye-i Seniyye (Ebniye-i Hassa) düzenlemelerinde birçok yapının tamir ve onarım çalışmalarında mühendis ve kalfaların üst düzey yetkilere sahip olması, ıslahat çalışmalarıyla görev tanımı bozulan mimarlık mesleğinin, 19. yüzyılın sonlarına doğru itibarsızlaştığını göstermektedir. Gayrimüslim kalfa ve müteahhitlerin (*Nikogos, Sarkis, Garabet*), dahiyane mimar olarak öne çıktığı bu dönemde, saray, kasır, külliye ve kışla yapılarının inşa çalışmaları, bu kimseler tarafından yürütülmüştür.

18. yüzyıl ıslahatlarıyla, askeri eğitim temelli yapılanmaların bünyesine dahil edilen mimarlık kurumu, disiplinli, girişimci ve yetenekli özelliğini kaybetmeye başlamıştır. Askeri mühendis yetiştiren kurumlarda mühendisliğin bir parçası olarak görülen "mimarlık,"*sanayi-i mimariyye fününu hendesenin müteferriatındandır*" ifadesiyle, mühendislik eğitimi alan mimarlar teknik ve tasarımcı; mimarlık eğitimi alan mühendisler de, etüt etme ve formel özelliğini kaybetmiştir.

1831'de kurulan Ebniye-i Hassa Müdürlüğü'nün ilk temsilcisi olan Seyyid Abdülhalim Efendi, mimarlık kurumunun bağımsız ve yetkili bir şekilde çalışabilmesi için, 1834'de hazırladığı bir raporu Sultan II. Mahmud'a sunmuştur. Raporunda; hendesehanede mimarlara da eğitim verilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Çünkü Ebniye-i Hassa Müdürlüğü'nde yalnızca 12 mimar halifesinin mimarlık yeteneğine sahip olduğunu, bunların da müdürlük için yeterli bir sayı olmadığını ifade eder. Bunun yanı sıra hendesehaneye bağlı 12 öğrencinin de mimar halifelerinin kontrolünde yetiştirilmesini teklif eder. Ancak bu rapor teklifinden olumlu bir sonuç çıkmamıştır.

²² Nurcan Yazıcı Metin, *Osmanlılar'da Mimarlık Eğitimi*, (İstanbul: Selçuk Mülayim Armağanı: Sanat Tarihi Araştırmaları, Lale Yayıncılık, 2015) 381.

²³ Francois Tott (Çeviri), *Memories of the Baron de Tott, on the Turks and the Tatars*, (www.welcomecollection.org Erişim Tarihi 17.01.2023), 41.

Osmanlı Hassa Ocağında Mimarlık / Mühendislik Eğitimi ve Eğitimdeki Değişimler

Tanzimat Fermanı (1839) ve I. Meşrutiyet (1876) arasında Fransa'ya eğitim için gönderilen 300 öğrenci içerisinde yalnızca 1 kişinin mimarlık eğitimi için gittiği; ancak daha sonra eğitimini tamamlamadan geri döndüğü bilinmektedir. Ebniye ile ilgili işler, (*mimar-sanatçı-kalfa yetiştirilmesi*) 1848 yılında kurulan Şehircilik Nezaretinin kontrolüne verilmişti. Ancak bu bakanlığın sonraki dönemde Ticaret ve Ziraat Nezareti ile birleşmesiyle, bu girişimler de sonuçsuz kalmıştır.

1848 yılında İngiliz Elçiliği Mimarı olan James Smith, mimar halifelerinin yetiştirilmesi noktasında, gerekli teorik ve pratik desteği vereceğini bildirmiş ve Ebniye Müdürlüğü de bunun üzerine 5 mimar halifesini, Smith'in vereceği eğitime dahil etmişti. Smith 1846-1853 arasında, Osmanlı'ya maaşlı mimar olarak hizmet etmiştir. Yine bu dönemde İstanbul'da Rum ve Ermeni mimarlar tarafından açılan mimarlık bürolarında da mimar halifelerinin eğitim aldığı bilinmektedir.

1877-1880 yılları arasında Güzel Sanatlar-Mekteb-i Hümayunu, *Fransızca gazetelerde "Sanayi-i Nefise-i Şahane, Mekteb-i Sanayi-i Şahane, Resim ve Fenn-i Mimari Mektebi"* olarak bahsedilmektedir. Bu çalışmalar bir sanat okulunun açılmasına dair girişimlerdi. Nitekim Ticaret ve Ziraat Nezareti'ne bağlı olarak 1880'de kurulan Sanay-i Nefise Mektebi, 1883 yılında eğitime başlamıştır. Bugünkü Arkeoloji Müzesi'nin müdürü Osman Hamdi Bey'in, II. Abdulhamid'in talimatıyla, Sanay-i Nefise'ye tayin edildiği bilinmektedir. Nefise Mektebi'nin öğretim kadrosundaki önemli isimlerden birkaçı şunlardır. Yağlıboya eğitmeni Salvator Valeri, heykel öğretmeni Oskan Efendi, karakalem resim eğitmeni Warnia Zarzecki'ydi. Fenn-i mimari eğitmeni ise, Düyun-u Umumiye, Müze-i Hümayun ve Sanay-i Nefise Mektebi Binası'nın mimarı olan Alexandre Vallaury idi. Sanay-i Nefise Mektebi'nin müdürü Osman Hamdi Bey'in kurduğu bu okul, bir yıl sonra (1881) resim, heykel ve mimarlık olmak üzere üç bölümden oluşan, başta Ermeniler olmak üzere gayrimüslim öğrencilerin çoğunlukta olduğu bir sivil okul haline gelmiştir. 1895 yılına gelindiğinde, okulda eğitim gören öğrenci sayısı 198'e ulaşmıştır.

1908 yılında anayasanın kabul edilmesi ile birlikte, mimarlık okulu bünyesinde eğitim gören mühendishane öğrencilerinin de bağımsız bir eğitim göreceği bir karar alınmıştır. 1909'da tüm Osmanlı tebaasına açık olan ve bir sivil idare tarafından yönetilen inşaat mühendisleri okulu "*Grande École d'Ingénieurs*" kurulmuştur. Bu okulda cebir, Osmanlı dili, coğrafya ve Fransızca öğretiliyordu²⁴. Bu okul, 1 hazırlık sınıfı ve 6 ana sınıftan oluşuyordu. Bu serbestleştirmeye rağmen, okul yine de Bayındırlık Bakanlığı tarafından kontrol edilen memuriyet çerçevesine sıkı sıkıya bağlı kalmış ve ilk mülkiye müdürü Refik Bey olmuştur. Anadolu'da yapılan çok sayıdaki yolların dışında Hicaz demiryolunun yapımını hükümet tamamen Osmanlı işi olarak üstlenmiştir. Böylece her yıl mezunların yarısı kura ile Hicaza gönderilerek Alman demiryolu mühendisi Meissner ve onun Yunan yardımcısı Vafidhis idaresinde çalıştırılmıştır²⁵.

1831 yılında Mimarlık Ocağı kapanırken, son mimarbaşı Abdülhalim Efendi'dir. Yüzyıllar boyunca hizmet eden Hassa Mimarlar Ocağı'nın geçirdiği değişim süreci içerisinde oluşturulan yeni örgütlenmelerin olgunlaşması oldukça zaman almıştır. Bu ocağın görev yetkileri belli başlı kurumlara devredilmiştir. Örneğin 1831 yılında Ebniye-i Hassa Müdürlüğü imparatorluk genelinde imar ve inşaa çalışmalarını organize etmiştir²⁶. Ebniye-i Hassa Müdürlüğü 1849'da Ebniye Muavinliği'ne dönüşüyor. Muavinlik de Nafi-a Nezareti'ne bağlanıyor. Dersaadet ve taşradaki işler, Ebniye-i Muavinliği sorumluluğuyla, Nafia Nezaretinde toplanıyor. Herhangi bir binanın işleri, keşf-i evvelle yürütülerek, Ebniye Meclisinde

²⁴ Yerasimos Stephane, *Les Ingénieurs Ottomans*, (Paris: Maison de l'Orient et de la Méditerranée Jean Pouilloux, 1990), 61.

²⁵ Yerasimos Stephane, *Les Ingénieurs Ottomans*, (Paris: Maison de l'Orient et de la Méditerranée Jean Pouilloux, 1990), 61-62.

²⁶ Selman Can, *Son Dönem Osmanlı Mimarlığının Teşkilat Yapısı*, (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sanat Dergisi, 2007), 107.

görüşülmüştür. Ebniye-i Muavinliği mühendisler gönderip, planlar incelenip ve Nafia Nezareti uygun görürse, keşf-i sani sonrasında bina işlerine izin verirdi. Devlet topraklarının imarının sağlanması noktasında, görüş ve öneri sunmak üzere *Meclis-i Ziraat ve Sanayi* adıyla bir meclis kurulmuştur. Ancak meclisin ismi, yetkilerini karşılayamadığı için, *Meclis-i Umur-ı Nafia* olarak değiştirilmiştir.

1839'da Ticaret Nezareti'nin kurulmasıyla Meclis-i Umur-ı Nafia da Hariciye Nezareti bünyesinden çıkarılarak bu nezarete bağlanmıştır. Yine 1866'da Islahat-ı Turuk; yani yolların düzenlenmesi çalışmaları için, komisyon kurulmuştur. Yol vergisi mükellefiyeti ile ilgili olan hükümde; mahallelerdeki, 18 yaşından 60 yaşına kadar olan erkek nüfusu ile bu kimselerin sahip olduğu bütün araba ve binek hayvanlarının yol yapım ve çalışmalarında; 5 senede bir defa yirmişer gün çalışmak mecburiyetinde olduğu, ayrıca her mahallede hükümetçe görevlendirilen devlet memurları, imamlar, çeşitli dinlere mensup ruhani memurlar ile mektep hocalarının bu mükellefiyetinden muaf tutulduğu gibi konular yer almaktadır²⁷.

1849 yılında Nafia Nezareti, Ticaret Nezareti ile birleşiyor. Ebniye Muavinliği de bu birleşik nezaret dahilinde yer almaktadır. Daha sonra 1852'de Ebniye Muavinliği kapatılıp, Ebniye Müdürlüğü 1861 yılında kurulmuştur. Ebniye Meclisi ise bu müdürlüğe bağlanmıştır. Ebniye Müdürlüğü 1868 yılında kapatılıp, Ebniye idaresi, belediyelere devredilmiştir. Ancak Ebniye Meclisi, hendesehane bünyesinde varlığını sürdürmeye devam etmiştir. 1883 yılında, Mühendishane bünyesinde, Mühendishane nazırına bağlı; ancak sivil bir eğitim kurumu olan *Hendese-i Mülkiyye Mektebi* kurulmuştur. Askeri mühendislik çalışmalarının yürütüldüğü bu okulun eğitim kadrosunda, yapı mühendisliği konularında dersler veren birçok yabancı hoca bulunmaktadır. Yaklaşık 26 yıl eğitim veren bu okul, sivil bir yüksek mühendislik mektebine dönüşmüş ve 1909'da *Nafia Nezareti*'ne devredilmiştir²⁸.

19. yüzyılın ikinci yarısından sonra, toplamda 37 mimar ve mühendis arasında, gayrimüslim ve yabancı mimar-mühendis bulunmuyordu. Şehremaneti, merkez belediye konumundadır. Üstelik hendesehane de bu belediye içerisinde yer almaktadır. Ebniye Meclisi, Ebniye işlerinde kullanılan malzemelerin kalitesi, miktarı ve ölçüsü, çalışanların sayısı ve alacağı yevmiye, bu meclis kontrolünde gerçekleştirilmiştir. Padişahın fermanıyla, 18 Eylül 1891 yılında, Ebniye-i Seniyye İdaresi ismindeki kurum; tüm sarayların bakım ve onarım çalışmalarından sorumlu olarak görevlendirilmiştir²⁹.

5. Kara Ordusu Mühendislik Okulu

Kırım'ın Rusya tarafından işgal edilmesinden sonra, Fransa'nın Osmanlı İmparatorluğu ile olan siyasi hukuku yeni bir boyut kazandı. Mühendis Subay Antoine Chabaud liderliğindeki bir heyet, 8 Ekim 1783'te Sadrazam Halil Hamîd Paşa tarafından kabul edilmiştir. Fransız askeri ekibi, Hotin ve Özi kalelerini inceledikten sonra, eğitim için bir rapor hazırlayarak, Sadrazama sunmuşlardır. Babialı yönetimi, fransız subaylardan oluşan geniş bir eğitmen ekibini, İstanbul'a davet eder. Bunun neticesinde, Fransa'dan gelen Antuan Chabaud (1783), Poire, Jean de Laffitte, Clave (1784), Monnier gibi uzmanlar, Zonguldak, Sinop, Özi gibi Türk kalelerinin korunması ile ilgili çalışmalar yaparak, raporlar sunmuşlardır.

1769 yılında Sultan III. Mustafa tarafından, Topçu Ocağının düzenlenmesi görevi verilen Baron de Tott, Haliç'te ve Hasköy'de top dökümhanesi kurulmasını sağlamıştır. Bununla birlikte, Baron de Tott, boğazların savunma planını oluşturan kurulun içinde de bulunmuştur. Baron de Tott'un Osmanlı askeri eğitim sistemindeki en önemli ıslahatı, 1774 yılında mühendishanenin temeli olan Riyaziye Okulu'nu kurması

²⁷ BOA. DH.İD.DOS, 170/8.

²⁸ Şinasi Acar-Atilla Bir, *Osmanlı'da Sivil Mühendis Yetiştirmek Üzere Açılan Hendese-i Mülkiye Mektebi*, (İstanbul: Osmanlı Bilimi Araştırmaları Dergisi, Cilt XVII, Sayı2, 2016), 3.

²⁹ Özcan Garan, *Son Dönem Osmanlı Mimarisinde Mimarbaşılık Müessesesi ve Mimar Kemalettin Okulu (1909-1927)*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İstanbul Araştırmaları Yüksek Lisans Tezi 2011),16.

Osmanlı Hassa Ocağında Mimarlık / Mühendislik Eğitimi ve Eğitimdeki Değişimler

olmuştur³⁰. Osmanlı kara birliklerinin ıslahat çalışmaları, topçu ve lağımcı (istihkam) birliklerinde başlamıştır. Daha sonra da piyade birliklerinde bu ıslahat çalışmaları devam etmiştir. 1790 yılında İsveç ve Fransa'dan mühendis ve subaylar getirtilerek, Mühendishane-i Fünûn-u Berriye-i Hümayûn'un inşaa çalışmalarına başlanmıştır. Ayrıca 1797'de çıkartılan bir kanunnâme ile Humbaracı Ocağı, Mühendishane-i Fünûn-u Berriye-i Hümayûn'a bağlanmıştır³¹. Osmanlı İmparatorluğunda Hassa Mimarlar Teşkilatı'nın iç yapısı hakkındaki bilgilere, 15. yüzyılın sonlarına doğru rastlanmaktadır. Bu teşkilatlanma içerisinde karar mercinin sultan ve mimar başının kontrolünde olması, mimarlık anlayışının daha hızlı kararlar ile faaliyete geçtiğini ortaya çıkarmıştır. Ancak Hassa Ocağı'nın 1831 yılında kapanması ile mimarlık kurumunun örgütlenmesi, siyasi otoritenin çıkardığı fermanlara ve batılılaşma hareketlerine göre gelişim göstermiştir. 1831 sonrası mimarlık kurumu gelişiminin aşamaları, bir tablo üzerinden bakıldığında daha iyi anlaşılacaktır (Tablo 1)³².

Tablo 1. 1831 Sonrası Mimarlık Kurumu Örgütlenmesinin Gelişimi

Dönem	Aşama	Örgütlenme	Bağlı Olduğu Kurum	Kanun
Cumhuriyet Öncesi Dönem	1839 Tanzimat Fermanı (Batılılaşma Öncesi)	Hassa Mimarlar Teşkilâtı	Şehremaneti	Fermanlar
	1839 Tanzimat Fermanı (Batılılaşma Sonrası)	Nafiâ Nezaretî	Şehremaneti	Ebniye Nizamnâmesi
	1923-1928	Nafiâ	Şehremaneti	Ebniye Nizamnâmesi

³⁰ Meliha Özpekcan, *Türk-Fransız İlişkileri: 1525-1921*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi 1993), 60.

³¹ Ahmet Halaçoğlu, *Humbaracı Maddesi*, (İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi. Cilt 18, Sayfa 349-250, 1998), 350.

³² Murat Taş, *Osmanlı'dan Günümüze Yapı Üretiminde Mimarlık Meslek Örgütlenmesinin Gelişimi*, (Bursa: Uludağ Üniversitesi Mimarlık Mühendislik Fakültesi Dergisi, Cilt 8, Sayı 1, 2003), 204.

Atanur Kaya

Cumhuriyet Sonrası Dönem		Nezaretî		(642 Sayılı Kanun)
	1928-1956	Bayındır Bakanlığı	Belediye	Yapı Yollar Kanunu
	1956-1972	İmar-İskân Bakanlığı	Belediye	6985 Sayılı İmar Kanunu
	1972-1985	İmar-İskân Bakanlığı	Belediye	1605 Sayılı Kanun
	1985-2003	Bayındırlık İskân Bakanlığı	Belediye	3194 Sayılı İmar Kanunu

Sonuç

Hassa Mimarlık Ocağında mimarlık ve mühendislik eğitimi genel olarak, teknolojiye gelişmeler, siyasi anlamda yapılan ıslahatlar, sanayi standartlarındaki değişimler ve toplumsal ihtiyaçlardaki dönüşümlere bakılarak şekillenmiştir. Mimarlar ocağının görev ve yetkileri, en temel açıklaması ile; hükümdar ve saraya ait her türlü inşaa ve tamirat faaliyetlerini yürütmektir. Üstelik savaş esnasında dahi, yolların açılması, geçitlerin inşaa edilmesi ve mevzilerin oluşturulması da mimarlar ocağına ait olmuştur. Mimarlar Ocağı bu anlamda merkezdeki (İstanbul) çalışmaları takip ederken aynı zamanda taşradaki loncaların (esnaf ve zanaatkarlar) çalışmalarında da söz sahibi olmuştur. İnşaa ve onarım çalışmalarında mimar, neccâr (marangoz) bennâ (duvarcı), demirci (haddâd), taşçı (sengtraş) gibi zanaat erbabları görevlendiriliyordu. Merkezdeki (İstanbul) esnaf yapılanması; vasat, üstad, şakird, kalfa olarak, tecrübelerine göre sınıflandırılmıştır.

Hassa Mimarlar Ocağı ile ilgili temel bilgiler, 1873'te basılan Usul-u Mimari-i Osmani'de yer almaktadır. Bu eser, Osmanlı mimarisini derinlemesine anlatan ilk bilimsel kaynak olarak görülmektedir. Mimarlarının tecrübelerine göre halife (kalfa), üstad (usta) ve mülahım (çırak) olmak üzere üç farklı aşamada değerlendirildiği görülmektedir. Hassa Mimarlar Ocağına askeri eğitim ya da Enderun mektebi eğitimi ile giren öğrencilerin, mimar halifesi olarak yetiştirilmesi için çeşitli aşamalar ve uygulamalara tabi tutulduğu anlaşılmaktadır. Ocakta verilen eğitim usta-çırak ilişkisi içerisinde gerçekleşmiştir. Buradan da anlaşılabacağı üzere; ocağına alınan mimar çıraklarının hem uygulamalı hem de ilmi açıdan yetiştirildiği anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra, ocağına alınan çırakların doğaya, mimariye ve herhangi yapıya bakış açısı oldukça önemli tutulmuştur.

Hassa mimarlar ocağına genel olarak seçilen öğrenciler, devşirme oğlanlar arasından tercih ediliyordu. Çünkü bu oğlanlar, küçük yaşta imparatorluk korumasında yetiştirilmiştir. Hassa Mimarlar Ocağı'na tayin

Osmanlı Hassa Ocağında Mimarlık / Mühendislik Eğitimi ve Eğitimdeki Değişimler

edilecek olan bir mimar çırağının (öğrenci) ruûs belgesi ile ocağa kaydı gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. Bu uygulama 18. yüzyılda kurulan Mühendishane-i Berrî-i Hümayûn'da eğitime alınan mimar öğrencileri için de geçerli olmuştur. Hassa Mimarlar Ocağı'nda teoriye dayalı eğitimin yanı sıra uygulamalı eğitim daha önemli tutulmuştur. Bu uygulama sahası, mimarlıkla ilgili pratiklerin Kârhane denilen bir atölyede gerçekleştirilmesi ile oluşturulmuştur. Mimar çıraklarının ocağa yerleşmeden önce becerilerini kazandığı alanlar bahçıvanlık, taş işçiliği, marangozluk ve mermerciliklerdir.

Osmanlı'da mimarın görev süresi, yaşamı boyunca olabilmektedir. Mimarbaşılığa tayin edilmeler de 17. yüzyıl ortalarına kadar, kayd-ı hayat şartı taşımaktaydı ancak daha sonra bu uygulamadan vazgeçilmiştir. Çünkü bu durum Hassa Mimarlar Ocağı'nda ayrışmaların ortaya çıkması ve niteliğin kaybolmasına neden olmuştur. Osmanlı Devleti için her alanda Batı etkisi taşımak, her açıdan önemli görülmüştür. Nitekim 18. ve 19. yüzyıl ıslahatları ile, diplomasiden hukuka, ekonomiden orduya birçok alanda değişimler ortaya çıkmıştır. Özellikle 19. yüzyılda, devletin çöküşü sürecine girmesi ile alınan bu önemli kararlar, yalnızca çöküşün yönünü ve biçimini değiştirmiştir. Yükseliş döneminden çöküşe giden bir imparatorluğu değerlendirebilmek; buradan da anlaşılabileceği üzere, çok yönlü olmalıdır.

Kaynakça

Acar Şinasi, Bir Atilla. *Osmanlı'da Sivil Mühendis Yetiştirmek Üzere Açılan Hendese-i Mülkiye Mektebi*. İstanbul: Osmanlı Bilimi Araştırmaları Dergisi, Cilt XVII, Sayı 2, Sayfa 1-26, 2016.

Afyoncu, Fatma. *XVII. Yüzyıl Hassa Mimarlar Ocağı: Arşiv Belgelerine Göre*. İstanbul: Türkiye Araştırmaları Enstitüsü Türk Sanatı Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 1998.

Aydın Bilgin, Günelan, Rıfkı. *Ruûs Defterlerine Göre XVI. Yüzyılda Osmanlı Eyalet Teşkilatı ve Gelişimi*. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Dergisi, 2011.

Altınay Refik, Ahmet. *Türk Mimarları*. İstanbul: Sander Yayınları, 1977.

BOA, *Dîvân-ı Hümayûn. İrade-i Dahiliye Dosyası* 170, NO 8, Lef-1.

Can, Selman. *Son Dönem Osmanlı Mimarlığının Teşkilat Yapısı*. İstanbul: Sanat Dergisi, Sayı 12, Sayfa 103-112, 2010.

Dündar, Abdülkadir. *Osmanlı Mimarisinde Hassa Mimarları*. İstanbul: Dini Araştırmalar Dergisi, Cilt 2, Sayı 5, 159-176, 1999.

Erdoğan, Serkan. *On Sekizinci Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Bina Eminliği*. İstanbul: Osmanlı Bilimi Araştırmaları, Cilt 25, Sayı 1, 2024.

Ergin, Nuri Osman. *Mecelle-i Umûr-ı Belediyeye, Bab II*. Ankara: www.archive.org Erişim Tarihi 17.01.2023, 1922.

Garan, Özcan. *Son Dönem Osmanlı Mimarlığında Mimarbaşılık Müessesesi ve Mimar Kemalettin Okulu (1909-1927)*. İstanbul: Sosyal Bilimler Enstitüsü

İstanbul Araştırmaları Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2011.

Halaçoğlu, Ahmet. *Humbaracı Maddesi*. İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 18, Sayfa 349-350, 1998.

Kaya Mehmet, Bölükbaş Kaya, Fatma. *Osmanlı'da Mühendislik Eğitimi*. Makedonya: Üsküp Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi, Sayfa 71-76, 27-30 Haziran, 2019.

Meriç Melül, Rıfkı. *II. Sultan Bayezid Mimarları ile Binaları*, Ankara: Yıllık Araştırmalar Dergisi, Sayı II, 1957.

Metin Yazıcı, Nurcan. *Osmanlılar'da Mimarlık Eğitimi*. Prof. Dr. Selçuk Mülayim Armağanı, İstanbul: Sanat Tarihi Araştırmaları, 2015.

Metin Yazıcı, Nurcan. *Osmanlılarda Mimarlık Kurumunun Erimi ve Tanzimat Dönemi Mimarlık Ortamı*. İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü/ Türk-İslam Sanatları Anabilim Dalı Doktora Tezi, 2007.

Mülayim, Selçuk. *Mimari Maddesi*. Ankara: TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 30, Sayfa 91-95, 2020.

Neftçi, Aras. *19. Yüzyıl Başında Hassa Mimarlar Ocağı'ndan Hendesehane'ye Dönüşüme İlişkin Önemli Bir Belge*. İstanbul: mimar.ist Dört Aylık Mimarlık Kültürü Dergisi, Yıl 14, Sayı 50, Sayfa 48-51, 2014.

Okçuoğlu, Tarkan. *Osmanlı Mimarisi ve Sanatı*. İstanbul: Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi Kültürel Miras ve Turizm Ön Lisans Programı, 2010.

Orhunlu, Cengiz. *Şehir Mimarları*. İstanbul: The Journal of Ottoman Studies II Volume, 1981.

Özpekcan, Melih. *Türk-Fransız İlişkileri: 1525-192*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü ve Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 1993.

Sönmez, Zeki. *Mimar Sinan Dönemi Türk Mimarlığı ve Sanatı*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1988.

Taş, Murat. *Osmanlı'dan Günümüze Yapı Üretiminde Mimarlık Meslek Örgütlenmesinin Gelişimi*, Bursa: Uludağ Üniversitesi Mimarlık Mühendislik Fakültesi Dergisi, Cilt 8, Sayı 1, sayfa 303-214, 2003.

Tott, Francois, (Çeviri). *Memories of the Baron de Tott, on the Turks and the Tartars*. Printed for L. White, J. Cash, and R. Marchbank. Dublin, Ireland, 2013.

Turan, Şerafettin. *Osmanlı Mimarlığında Hassa Teşkilatı*. Ankara: Tarih Araştırmaları Dergisi, Cilt 1 Sayı 1, 1963.

Yılmaz, Coşkun. *Büyük Usta Mimar Sinan*. İstanbul: Türkiye Turing Otomobil Kurumu Yayınları, 2015.